

SIMINA ANAMARIA PURCARU

prezent!

ANUALA
TIMIȘOREANĂ DE
ARHITECTURĂ

TEXT DE ARHITECTURĂ

Str. Diaconu Coresi nr.12
300588 Timișoara
Timiș România

T: +40 (0) 745 145-537
W: anualadearhitectura.ro
E: contact@anualadearhitectura.ro
F: anuala timișoreană de arhitectură

pagina 1

SPRE SENSUL ARHITECTURII. DIMENSIUNI UITATE ALE TEORIEI ȘI PRACTICII CONTEMPORANE

Contextul profesional contemporan, pe de o parte și fascinația relației adevărate cu arhitectura, pe de altă parte, au declanșat în mine căutarea sensului arhitecturii. Scrierea de acum reprezintă o cale și nu un capăt. O cale de parcurs cu bucuria regăsirii în ideile unor oameni de seamă, care au avut sau au aceleași căutări. Călăuzită de *theoria*, cu semnificația ei inițială, parcurgând dimensiuni succesive, care devin din ce în ce mai intime : idealul și ritualul, etica, dragostea și modestia. Discursul nu deține răspunsul suprem și de asemenea nu exclude celelate dimensiuni ale arhitecturii, ci accentuează faptul că unu, uitat nu înseamnă pierdut și doi, dimensiunile propuse încearcă să fie început bun și loc de edificare pentru tot ce înseamnă arhitectura.

„*These books are a summary of what I have understood about the world in the sixty third year of my life*” Christopher Alexander¹

Nu am șaizeci și trei de ani și nici nu am scris vreo carte. În schimb am căutări. Am întrebări. Și am drag de meseria aceasta. Scrierea de acum nu este un verdict asupra sensului arhitecturii. Nu este un răspuns suprem, ci o colecție de gânduri despre raportarea mea la arhitectură și cum poate ea fi bună și adevărată. Scrierea de acum stă sub semnul unei descoperiri. Descoperire, care, spre bucuria mea, au avut-o și alții mai de seamă, al căror discurs îl voi invoca. Descoperirea aduce cu sine o serie de dimensiuni uitate ale teoriei și practicii contemporane. Uitate, în primul rând pentru mine. Uitate, în al doilea rând, pentru că aceasta înseamnă că ele au existat și inconștient încă mai există, lucru care le face recuperabile.

Theoria

Așadar, spre sensul arhitecturii. Înainte de toate, scrierea de acum trebuie consacrată unui termen, sau mai clar, semnificației inițiale a acestuia. Voi începe prin a mărturisi fascinația mea, până acum inexplicabilă, pentru tratatele de arhitectură ale Renașterii. Era ceva, ce în prezentul profesional simțeam că nu l-am mai întâlnit. L-am pus pe seama exhaustivității tratării, a seducției afirmării arhitecturii ca profesiune, a multitudinii de conexiuni cu atâtea domenii. Apoi am realizat că în spatele acestei efervescente, care mă fascina, era *Theoria*. Nu așa cum o înțelegem acum. Pentru că, spune Alberto Perez-Gomez, folosirea contemporană a termenului transmite un concept cu o semnificație constantă, general valabilă, care omite bogăția conotațiilor inițiale, transformate în timp. *Theoria* (gr.) poate fi legată din punct de vedere etimologic de contemplarea divinității prin recunoașterea ordinii cosmice². Același autor explică

¹ Christopher Alexander, *The Nature of Order – An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe, Book Four: The Luminous Ground*, The Center for Environmental Structure, Berkeley, California, 2004, p.XI;

² Alberto Perez-Gomez, *Built upon Love – Architectural Longing after Ethics and Aesthetics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2006, p.147;

printr-un parcurs istoric că esența teoriei de la Vitruviu până în Renaștere rezidă în înțelegerea disciplinei prin prisma *Theoriei*, iar Iluminismul marchează desprinderea de premisa fundamentală a arhitecturii, introducând o nouă idee, reprezentarea societății umane, iar nu a ordinii cosmice. Evoluția ulterioară a arhitecturii stă sub acest semn³. Cu toate acestea, „*theoria* este esențială în asigurarea unei arhitecturii în adevăratul ei sens. Aceasta îi permite arhitectului să articuleze ritualuri și să descopere ordinea cosmică în lumea aceasta. Ea este cunoașterea necesară care conduce *poiesis*-ul către adevăr și bine.”⁴

Contextul

Această afirmație se proiectează pe fundalul impasului în care se află arhitectura contemporană. Antologiile recente de teorie contemporană de arhitectură discută criza profesiei : scindarea relației teorie – practică, transformarea teoriei în critică, direcția tehnomanagerială, post-critical, neopragmatismul . Întrebarea legitimă : Ends of Theory ?⁵ „Teoria nu mai poate avea rolul său anterior, de aceea a început, în unele cazuri ca evadare din idealuri utopice, să abandoneze refuzul declarativ al status quo și acidele critici culturale în favoarea... a ce? Care este finalul arhitecturii de acum? Răspunsul nu este nici clar, nici simplu.”⁶. Impasul are în substrat pierderea sau deformarea sensului nu numai în arhitectură, ci în aproape orice aspect al civilizației moderne, observă Peter Buchanan în articolul *The Purposes of Architecture* ⁷. Răspunsul la criza contemporană a profesiei poate începe prin re-întoarcerea perspectivei, prin re-interogarea sensului arhitecturii.

³ Pasajul reprezintă o rezumare a ideilor dezvoltate în cartea menționată anterior, cu privire la evoluția percepției teoriei;

⁴ Traducerea citatelor aparținându-mi, am considerat de folos și invocarea acestora în limbile originale. „*Theoria* is nevertheless crucial to ensure a meaningful architecture. It enables the architect to frame rituals appropriately and to reveal the necessary knowledge that guides *poiesis* toward truth and goodness.”, Alberto Perez-Gomez, *Built upon Love – Architectural Longing after Ethics and Aesthetics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2006, p.148. Înțelesul termenului *poiesis*, vehiculat în acest studiu este ” the bringing into existence of something that was not already there”, *Ibidem*, p.70;

⁵ C. Graig Crysler, Stephen Cairns and Hilde Heynen (Eds.), *The SAGE Handbook of Architectural Theory*, SAGE Publications Ltd, London, 2012, p.4;

⁶ „Theory can no longer occupy its previous role, and thus it too has started to shift – in some cases away from utopian ideals, the declarative rejection of the status quo, and heavy-handed cultural critiques toward...what? What is the architectural end game at this moment in time? There is no clear or easy answer”, A.Krista Sykes (Ed.), *Constructing a New Agenda – Architectural Theory 1993-2009*, Princeton Architectural Press, New York, 2010, p.27;

⁷ Peter Buchanan, „The Purposes of Architecture”, în *The Architectural Review*, April 2012, 1382. Volume CCXXXI, p.76, disponibil online la <http://www.architectural-review.com/home/digital-issues/digital-issues/april-2012-1382-volume-ccxxxii/8628418.article>, accesat la 15.10.2014;

Idealul și ritualul

În *The Thinking Hand*, Juhani Pallasmaa, leagă impasul cultural actual – aflat sub incidența obsesivă a materialismului - de lipsa dimensiunii ideale. „Gândirea arhitecturală apare din diverse condiții, dar mereu aspiră către ideal. Prin urmare, pierderea dimensiunii ideale a vieții implică dispariția arhitecturii”⁸. Este vorba despre dispariția arhitecturii în esența ei, dispariția arhitecturii ca *Baukunst*, ca *art d'édifier*. Același autor formulează scopul etern al arhitecturii și anume acela de „a întrupa metafore ale existenței, care să concretizeze și să structureze felul de a fi în lume. Arhitectura reflectă, materializează și proiectează în infinit idei și imagini de trăire ideală”⁹. Repet, metafore ale existenței. Departe de ceea ce suntem obișnuiți să înțelegem și cu toate acestea, arhitecturii i se cere să *metapherein* (gr.), adică să transfere semnificație dintr-un loc în altul, din ideal în real. Trec mai departe și invoc opinia unui arhitect care a înțeles și a reușit să găsească dimensiunea ideală, Alvaro Aalto. „Arhitectura are un motiv ulterior [...] ideea de a crea paradisul. E singurul scop al clădirilor noastre”¹⁰. Fără îndoială că e un obiectiv foarte puternic, uneori chiar cu potențial de degenerare, dar poate ar trebui înțeles nu ca luptă pentru perfecțiunea materială a produsului, ci ca apropiere în semnificație – paradisul ca topos al Binelui. Apropos de metaforă și paradis, mă duce gândul la un om și o carte : Joseph Rykwert și *On Adam's House in Paradise*. „În contextul actual al rechestionării necesității și a scopului care ne determină să construim, cabana primitivă, își păstrează, cred, toată puterea de evocare. Ea ne permite să recuperăm sensul original, și în consecință esențial, al oricărei edificări; cu alte cuvinte, ea justifică arhitectura”¹¹, iată concluzia

⁸ „Architectural thought arises from different conditions, but it always aspires to an ideal. Hence the loss of the ideal dimension of life implies the disappearance of architecture.”, Juhani Pallasmaa, *The Thinking Hand – Existential and Embodied Wisdom in Architecture*, John Wiley and Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, 2009, p.145;

⁹ Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin – Architecture and the senses*, John Wiley and Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, 2012, Third Edition, p.76;

¹⁰ „Architecture has an ulterior motif [...] the idea of creating paradise. That is the only purpose of our buildings”, Göran Schildt (Ed.), *Alvar Aalto in His Own Words*, Otava Publishing Company, Helsinki, 1997, p. 215 *apud* Juhani Pallasmaa, „Artistic Generosity, Humility and Expression – reality sense and idealisation in architecture”, în cadrul conferinței „Reconciling Poetics and Ethics in Architecture”, McGill University and Canadian Centre for Architecture, September 13-15, 2007, Montreal, Canada, disponibil online la <http://www.arch.mcgill.ca/theory/conference/keynote.html>, accesat la 23.10.2014;

¹¹ „Dans la remise en question, si forte aujourd'hui, des besoins et des fins qui nous poussent à bâtir, la cabane primitive garde, je crois, toute sa force d'évocation. Elle nous permet de ressaisir le sens originel, et, par conséquent, essentiel, de toute construction; autant dire qu'elle justifie l'architecture”, Joseph Rykwert, *La maison d'Adam au Paradis*, Éditions du Seuil, Paris, 1976, p. 232;

cărții. Metafora existenței și deci arhitectura trebuie să fie locuința lui Adam în Paradis. Există o necesitate psihologică a arhitecturii, spune Peter Buchanan. Trebuie subliniat faptul că arhitectura nu a apărut numai ca adăpost, ci și ca ritual.¹² Dimensiunea ritualică a arhitecturii e însă demult uitată. Alberto Perez-Gomez o situează înainte de Iluminism. Întrebarea este cum o mai putem regăsi în practica contemporană? Fiecare act arhitectural mai semnifică ceva deasupra concretului? Aici ritualul se întâlnește cu idealul.

Etica

O altă dimensiune ceva mai aproape de condiția noastră materială, dar cu toate acestea, neglijată, uitată sau greșit înțeleasă este dimensiunea etică. Jeremy Till, pe o poziție fermă și bine documentată, încearcă să lămurească adevăratul sens al eticii în arhitectură, punând înainte patru definiții consacrate. În primul rând, prin asocierea cu *ethos*, ca mod de a fi în lume, funcția etică a arhitecturii constă în articularea unui *ethos* comun, după cum o definește Karsten Harries. Apoi, pe filieră aristotelică, etica este asociată cu aspirația fiecăruia pentru bine, proiectată în concret. În al treilea rând, invocându-l pe Kant, etica este subordonată rațiunii, având sensul de set universal de valori morale. În cele din urmă, dintr-o perspectivă utilitară, etica vizează angrenarea cunoașterii în aflarea unui folos cât mai mare pentru cât mai mulți oameni. Nici una însă, dintre aceste definiții, nu îl reprezintă pe autor. Sensul eticii cu care acesta rezonază este cel dat de Emmanuel Levinas, adică, a fi pentru celălalt. Acest lucru implică responsabilitatea pentru celălalt. „Acesta și numai acesta ar trebui să călăuzească etica arhitecturii”¹³, observă Jeremy Till. „Celălalt” include constructori, beneficiari, utilizatori, sau observatori ai arhitecturii. Tot pe această temă, Juhani Pallasmaa, discutând relația arhitect – client, insistă asupra faptului că pentru a atinge scopul arhitecturii, este nevoie de un client ideal, fără ca aceasta să însemne ego-ism din partea arhitectului. Este vorba despre identificarea cu clientul, în sensul că nu mai

¹² Peter Buchanan, „The Purposes of Architecture”, în *The Architectural Review*, April 2012, 1382. Volume CCXXXI, p.77, disponibil online la <http://www.architectural-review.com/home/digital-issues/digital-issues/april-2012-1382-volume-ccxxx1/8628418.article>, accesat la 15.10.2014;

¹³ „It is this and this alone that should guide the ethics of architecture”, Jeremy Till, *Architecture depends*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, 2009, p.173;

este un simplu „celălalt” exterior arhitectului, ci devine parte din el.¹⁴ În acest mod îl poate înțelege și poate apoi idealiza. Așadar, discursul arhitectural trebuie construit pe etică. Încercând să explice acest lucru, Alberto Perez-Gomez afirmă că „arhitectura descoperă eticul prin abilitatea poetică și critică de a adresa întrebări, care au cu adevărat importanță pentru umanitate în termeni cultural specifici, revelând tainele din orice eveniment și obiect.”¹⁵ Este nevoie, deci, *de poiesis* (gr.), de aducerea în existență, însă nu oricum, ci printr-o atitudine critică, care privește lucrurile pe de o parte în contextul lor cultural, pe de altă parte căutând în ele răspunsuri la întrebările prezentului.

Dragostea și modestia

Legătura dintre poetic și etic, dintre dorința arhitectului pentru frumos și obligația arhitecturii de a contribui la binele societății, este încifrată în relația dintre dragoste și arhitectură, observă Alberto Perez Gomez în *Built upon Love*. Autorul este de părere că alternativele contemporane ale Arhitecturii, materialiste, tehnologice, oricât de performante și de justificate ar fi, nu reușesc să răspundă pe deplin complexului de dorințe care definește existența umană. „Cel mai mare dar al nostru ca oameni este dragostea și suntem neîncetat chemați să-i răspundem. În ciuda oricăror suspiciuni, arhitectura a fost și trebuie să fie în continuare edificată pe dragoste.”¹⁶ Iată dimensiunea cea mai apropiată, care le atrage după sine pe celelalte: dragostea. Dragostea pentru arhitectură, bucuria de a face, modestia și înțelepciunea de a asculta. Nu pot să nu amintesc aici de modul cum își expune Filarete în tratatul său pasiunea pentru arhitectură. „Nu e altceva edificarea decât o plăcere voluntară, ca atunci când omul e îndrăgostit [...]. Astfel, cum un îndrăgostit își caută iubita de bunăvoie și când o zărește într-un loc nu regretă și nu se plictisește, tot așa și cel ce edifică se duce de bunăvoie să-și vadă edificiul, și cu cât îl vede mai mult cu atât l-ar mai vedea și tot mai

¹⁴ Juhani Pallasmaa, „Artistic Generosity, Humility and Expression – reality sense and idealisation in architecture”, în cadrul conferinței „Reconciling Poetics and Ethics in Architecture”, McGill University and Canadian Centre for Architecture, September 13-15, 2007, Montreal, Canada, disponibil online la <http://www.arch.mcgill.ca/theory/conference/keynote.html>, accesat la 23.10.2014;

¹⁵ Alberto Perez-Gomez, *Built upon Love – Architectural Longing after Ethics and Aesthetics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2006, p.205;

¹⁶ „As humans our greatest gift is love, and we are invariably called to respond to it. Despite our suspicions, architecture has been and must continue to be built upon love.”, *Ibidem*, p.3;

mult îi crește inima și cu cât timpul trece nu încetează nici să se gândească la el, nici să-l privească, întocmai cum se gândește îndrăgostitul la iubita lui.”¹⁷ Apropo de plăcere, Christopher Alexander folosește expresia *pleasing yourself*¹⁸ și, după cum însuși accentuează, nu se referă la voia egoistă, care nu ține cont de nimic afară de ea însăși, ci de bucuria care ar trebui să însoțească orice gest, incluzând aici și edificarea. Același autor duce mai departe interpretarea dragostei, regăsind-o reflectată în modestie. Modestia arhitectului, golirea de ego, spune el, dezvăluie drumul spre sensul arhitecturii. Sistarea propriei voințe lasă loc unor descoperiri, care reîmpietite cu intenția arhitectului conduc spre ceea ce trebuie¹⁹.

Așadar, iată trei dimensiuni care ne apropie succesiv de sensul arhitecturii: dragostea, etica, idealul. Bineînțeles că acestea nu edifică singure și nici nu înlocuiesc sau neagă celelalte valențe al arhitecturii, dar ele pregătesc edificarea, o fundamentează, ca apoi toate cele pe care le cunoaștem să devină Arhitectură.

¹⁷ „Non è altro lo edificare se none un piacere volontario, come quando l’uomo è innamorato [...]. Così come uno quando è innamorato volentieri va a vedere la sua amorosa, e quando ella è in lugo che egli la vegga non gli rincresce e non gli viene a noia il tempo, così colui che fa edificare va volentieri a vedere il suo edificio, e quanto più lo vede più lo vorrebbe vedere, e più gli cresce l’animo, e quel tempo passa e non gli rincresce mai o di ragionarne o di guardarlo, come lo innamorato proprio di ragionare dell’amorosa.” Antonio Averlino (Filarete), *Trattato di Architettura*, testo a cura di Anna Maria Finoli e Liliana Grassi, Edizione Il Polifilo, Milano, 1972, pp. 41-42, disponibil online la <http://fonti-a.sns.it/fsaWorkPage.php?pbSuffix=32%2C68192>, accesat la 30.10.2014;

¹⁸ Christopher Alexander, *The Nature of Order – An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe, Book Four: The Luminous Ground*, The Center for Environmental Structure, Berkeley, California, 2004;

¹⁹ *Idem*, p. 309;

Bibliografie

- Alexander, Christopher, *The Nature of Order – An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe, Book Four: The Luminous Ground*, The Center for Environmental Structure, Berkeley, California, 2004.
- Averlino, Antonio (Filarete), *Trattato di Architettura*, testo a cura di Anna Maria Finoli e Liliana Grassi, Edizione Il Polifilo, Milano, 1972, disponibil online la <http://fonti-sa.sns.it/fsaWorkPage.php?pbSuffix=32%2C68192>, accesat la 30.10.2014.
- Buchanan, Peter, „The Big Rethink: The Purposes of Architecture”, în *The Architectural Review*, April 2012, 1382. Volume CCXXXI, disponibil online la <http://www.architectural-review.com/home/digital-issues/digitalissues/april-2012-1382-volume-ccxxxi/8628418.article>, accesat la 15.10.2014.
- Crysler, C. Graig; Cairns, Stephen; Heynen, Hilde (Eds.), *The SAGE Handbook of Architectural Theory*, SAGE Publications Ltd, London, 2012.
- Pallasmaa, Juhani, *The Eyes of the Skin – Architecture and the senses*, John Wiley and Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, 2012, Third Edition.
- Pallasmaa, Juhani, *The Thinking Hand – Existential and Embodied Wisdom in Architecture*, John Wiley and Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, 2009.
- Pallasmaa, Juhani, „Artistic Generosity, Humility and Expression – reality sense and idealisation in architecture”, în cadrul conferinței *Reconciling Poetics and Ethics in Architecture*, McGill University and Canadian Centre for Architecture, September 13-15, 2007, Montreal, Canada, disponibil online la <http://www.arch.mcgill.ca/theory/conference/keynote.html>, accesat la 23.10.2014.
- Perez-Gomez, Alberto, *Built upon Love – Architectural Longing after Ethics and Aesthetics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2006.
- Rykwert, Joseph, *La maison d’Adam au Paradis*, Éditions du Seuil, Paris, 1976.
- Sykes, A. Krista (Ed.), *Constructing a New Agenda – Architectural Theory 1993-2009*, Princeton Architectural Press, New York, 2010.
- Till, Jeremy, *Architecture depends*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, 2009.